

ŠEPENUPET II. – BOŽSKÁ MANŽELKA AMONOVA
Květa Smoláriková

V mocenskom chaose Tretieho prechodného obdobia (1069–664) sa podarilo Núbijcom z Napaty – predstaviteľom 25. dynastie na pomerne dlhú dobu 747–656, sa viac než úspešne preťahovať o nadvládu nad rozdrobeným Egyptom s Asýriou a jej vazalmi z malých kráľovstiev v nílskej Delte, ktorí však tiež pri sebemenšej príležitosti neboli neprístupní mocenským ambíciám podrobiť si a zjednotiť Egypt zo severu (neúspešné snahy Tefnachta a Bakenrenefa zo Saji). Storočie núbijskej nadvlády ovšem nebolo pre Egypt nijako katastrofálne, aj keď centralizácia moci rozhodne nebola prioritou kušitských panovníkov. Vďaka pomerne vysokému stupňu egyptianizácie boli považovaní za egyptských faraónov a vyznačovali sa veľkým rešpektom k egyptským náboženským a kultúrnym tradíciám a programovo sa snažili udržať ideologické spojenie so slávnou érou egyptských dejín, ktorú videli predovšetkým v Starej ríši. Práve u nich môžeme hľadať korene neskoršej, tzv. „sajskej renesancie“, ktoré znamenali návrat náboženských, stavebných, umeleckých, ale hlavne jazykových trendov, typických pre staršie obdobie Egypta. Fascinovanie minulosťou ovšem neznamenal bezhlavé otrocké kopírovanie a snahu za každú cenu sa priblížiť originálu, resp. vzoru/modelu, zo zachovaných pamiatok je skôr cítiť dotyk slobody, ktorý dielam zo Starej ríše chýba.

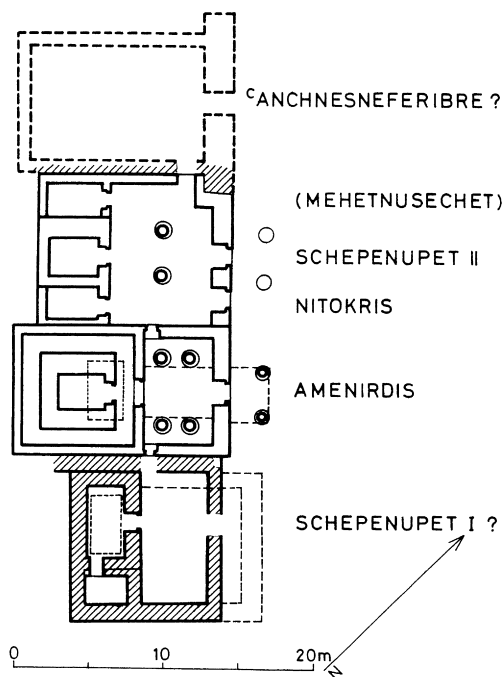
Agresívna politika núbijských vládcov voči severu sa javí o to dramatickejšie, ak ju prirovnáme k ich vzťahom k egyptskému juhu, kde sa rozkladal božský štát spravovaný teokratickou vládou všemocného kléru boha Amona, ktorý značným dielom prispel k zániku ramessovského Egypta. Trvalé rozdrobenie štátu a neexistencia pevnej centralizovanej moci sa zákonite musela prejavíť aj v náboženskom poňatí funkcie a faktickej moci panovníka. Jednak rapídne klesla jeho dôležitosť pri vykonávaní kultu v chráme a tieto aktivity postupne preberalo silnejúce kňazstvo, ktoré sa z hladiska spoločenskej stratifikácie Egypta značne osamostatnilo, zvlášť v priebehu 21.–23. dynastie, kedy si uzurpovalo štátnu a vojenskú moc. Pozoruhodným zjavom, ktorý nemá obdobu v predchádzajúcich obdobiach egyptských dejín, je postupné narastanie významu žien v náboženských aktivitách spojených s kultom: scény adorácie, prinášanie obetí, obetovanie Maat. Tento trend môžeme sledovať od nie príliš vysokého a nábožensky značne nejasného postu „prvej veľkej veliteľky hudobného zboru Amona“ až po úrad božskej manželky Amona – *hmt ntr nt Imn*, ktorá pred-

stavovala výrazne kosmogonickú funkciu: každá kňažka, resp. božská manželka svojim spojením s demiurgom garantovala trvalú plodivú silu boha a tak zabezpečovala úrodnosť zeme a pravidelné harmonické opakovanie rituálu stvorenia.

V Treťom prechodnom období bol tento post vyhradený kráľovským princeznám z panovníkovej rodiny, čo bol jeden z výrazných rozdielov oproti Novej ríši, kedy sa božskými manželkami Amona stávali spravidla ženy kráľa; ďalším bola krutá podmienka, stále ovšem obostretá značnou nejasnosťou, a sice, že museli podstúpiť život v celibáte. Úrad sa tak dedil adopciou (systém teta a jej neter) a ženy z kráľovských rodín svojím vzťahom s bohom pochopiteľne nezakladali panovnícke dynastie, ktoré by oslabovali kráľovskú autoritu. Jedna z dcér Osorkona III. - Šepenušet I. týmto spôsobom adoptovala kušitskú princeznu Amenardis I., sestru Piankiho. Amenardis I. svojou prítomnosťou v Thébách garantovala vplyv panovníkov z Napaty, egyptianizovaných Núbijcov, ktorí boli považovaní za vládcov Egypta, ale trvalo sídlili ďaleko za prvým nilským kataraktom. Úrad prevážne náboženský tak dostával výrazne politické dimenzie, ktoré si udržal až do perskej okupácie Egypta, kedy stratil opodstatnenie, pretože Peržania v tej dobe rozhodne netrpeli obavami nad vznikom sub-dynastie, ktorá by ohrozovala moc, sústredenú v rukách dosadeného satrapu. Vzostup božských manželiek súvisel s úpadkom moci prvého proroka Amona a v určitom zmysle môže byť ponímaný ako snaha vyriešiť problém vytesnenia Théb z predchádzajúceho politického výsledia (zostali náboženským centrom), keď kušitskí panovníci zvolili za svoje administratívne-správne centrum Memfidu. Početná suita božskej manželky tak v Thébách reprezentovala moc a nádheru kráľovského dvora a mala účinne zamedziť snahám thébskeho kléru v jeho silnej tendencii k autonómii. Na druhej strane by nebolo objektívne preceňovať jej postavenie; faktom je, že reprezentovala na juhu kráľovskú moc, ktorú ovšem thébský klérus akceptoval ako viditeľný symbol jeho loajality ku kráľom sídliacim na severe, najvyšší podiel moci si ale uzurpovali vysokí hodnostári, spravujúci doménu božskej manželky.

Postavenie božskej manželky sa v priebehu 25. dynastie veľmi významne priblížilo k postaveniu panovníka. Zodpovedá tomu aj ikonografia, ktorá má veľmi ďaleko k starému zobrazovaniu božskej manželky Amona ako iba potriasa sistrom pred tvárou boha pri náboženských slávnostiach. Na početných reliéfoch z výzdoby Usirovských svätýň v Karnaku a zo zádušného okrsku božských manželiek Amona v Medínet Habu (obr. 1), sú zobrazené v úlohách, ktoré boli predtým vyhradené iba panovníkovi: prinášajú obete bohom, sú nimi objímané, zúčastňujú sa zakladacích rituálov a prijímajú od bohov atribúty kráľovskej moci. Tak Šepenušet I. upravuje jej zložitý účes samotný Amon, je kojená bohyňou, má na hlave obe koruny Egypta; na fragmentoch z Karnaku je dokonca zobrazená

ako slávi sviatok *sed*, určený výhradne panovníkom už od Starej ríše. Amenardis I. sedí Amonovi na kolenách, Šepenupet II. je v Thébách zobrazená ako sfinga, atď. Po smrti sa podobne ako panovník dostávajú do spoločnosti bohov. Ich stavebné aktivity ovšem nemajú monumentálny charakter a obmedzujú sa iba na oblasť Théb. Veľmi skromne pôsobí komplex zádušných svätýň božských manželiek nachádzajúci sa medzi

Obr.1 Pôdorys zádušných svätýň božských manželiek Amona v Medínet Habu. Podľa Eigner (1984:Abb.71)

Vysokou bránou (migdolom) a ramessovským palácom v Medínet Habu, spolu s kráľovskými pohrebmi v chrámovom okrsku boha Amona v Tanide tvoria jedinú zachovanú kráľovskú pohrebnú architektúru z tejto doby. Zo štyroch svätýň, ktoré stáli v rade vedľa seba, s východo-západnou orientáciou, sa zachovali iba vnútorné dve, obe krajné boli z najväčšou pravdepodobnosťou rozobraté na stavebný materiál iných stavieb, ako bolo ostatne v Egypte zvykom. Celý stavebný projekt sa realizoval postupne; najstaršia a najvýchodnejšia svätýňa patrila Šepenupet I., nezachovalo sa z nej však nič, okrem podzemnej šachty, kde bola spoločne so svojimi príbuznými pochovaná. Zo západu k nej tesne priliehala dodnes výborne zachovaná svätýňa Amenardis I. Nestavala ju však ona, ale jej neter Šepenupet II., všetky svätýne sú navzájom priestupné východo-západnými bránami, hlavné vchody sa však nachádzali na severe; prechádzajúc nimi, návštevník mal vzhliadnúť na lintle, ktoré niesli tzv. „Výzvu k živým“:

Ó živí, ktorí ste na zemi a prechádzate s týmto *ka* domom, ktorý Šepenupet [III] postavila pre svojho otca Anúbisa, ktorý je prvotriedny v božom stánku a pre božskú zbožňovateľku Amenardis, mŕtvu: ako milujete svoje deti a chcete im odkázať svoje posty, domy, jazerá, kanály, práve tak ako bolo očakávané, že ich postavíte a vykopete pre seba; ako dýchate vôňu čerstvého vánku Veľkej aleje a nasledujete tohoto vznešeného boha – veľkého sílou! v každej jeho vznešenej procesii, ako oslavujete sviatky Veľkého boha, ktorý je na Mohyle v Tjeme a ako vaše ženy predvádzajú rituály pre Hathor, pani Západu a ona spôsobuje, že rodia pre vás mužských a ženských (potomkov), bez chorôb a strádania a bez vašej obavy o ne, bez zažívania utrpenia a nemoci: Prosim povedzte „Obete, ktoré prináša panovník [Prosebník]...“

Návštevník je tak vyzývaný, či skôr donucovaný, aby sa zúčastnil zádušného kultu nebožtíka, pochovaného v tejto svätyni, pretože výzva končí skutočne zlovestne:

ako pre tých, ktorí nevyslovia tieto slová, tým Pani Západu spôsobí nemoc a ich ženám utrpenie!

Súčasťou svätyně bolo nádvorie so štyrmi stĺpmi, v jeho strede bol umiestnený granitový obetný oltár; výzdoba stien pozostávala zo zobrazení Šepenupet, ako prináša bohom rozmanité obetiny. Najdôležitejšiu časť predstavoval ale svätostánok obkolesený úzkou chodbou. Vonkajšie steny niesli pasáže z Textov pyramíd a zobrazovali Šepenupet alebo Amenardis pred bohmi. Kartuše s menom otca Amenardis – núbijského panovníka Kaštu boli stesané, ale samotné božské manželky neboli nijako poškodené! Na vnútorných stenách boli okrem iného aj dlhé zoznamy obetí, ktoré mali Amenardis bohato vystačiť na večnosti. Pohreb sa nachádzal hneď pod podlahou, v malej krypte, ktorá stačila iba pre sarkofág a pohrebnú výbavu, celá táto časť bola zlodejmi úplne zničená. Do pokračovania výstavby tretej svätyně veľmi nepriaznivo zasiahli dve invázie asýrskej armády proti Taharkovi (671 a 666), ktorý bol nútený sa z Egypta úplne stiahnuť. Théby sa ťažko spamätávali z asýrskeho pustošenia a úrad božskej manželky získal svoj predchádzajúci status až po príchode sajskej princezny Nitokris I., dcéry Psametika I., ktorá bola adoptovaná svojimi núbijskými „matkami“ Šepenupet II. a Amenardis II., ako budúca božská manželka Amona. Šepenupet II. plánovala postaviť pre seba podobnú svätyniu, ako mala Amenardis I., zomrela však pred dokončením a stavebná dispozícia sa oproti pôvodným plánom značne zmenila, namiesto jedného pohrebu boli v svätyni uložené ešte Nitokris I. a Mehutnusechet. Výzdoba je štandardná, aj keď nie na takej úrovni ako u Amenardis I. Pohreby pod podlahou boli zničené a vykradnuté už v staroveku, sarkofág patriaci Nitokris sa našiel sekundárne použitý v jednej šachte v Dér el-Medíne. Posledná a najzápadnejšia svätynia je kompletne zničená, zostali z nej len nepatrné fragmenty na západnej stene tretej svätyně. Patrila poslednej manželke Amona Anchnesneferibre, dcére Psametika II., jej sarkofág, objavený tiež v Dér el-Medíne bol sekundárne použitý v rímskej dobe. (obr. 2-6)

Božská manželka – *hmt ntr* stála na čele veľkého dvora, ktorý bol označovaný ako „doména božskej zbožňovateľky“, a zamestnávala početný personál vrátane „speváčok vnútorných [konnát] Amona“, ktoré boli, ako ich veliteľka, nútené žiť v celibáte a pochádzali z vysokých vrstiev spoločnosti, ďalej sem patrilo množstvo hodnostárov, kňazov, pisárov a samozrejme umelcov: *jmj-hnt*, *mr zšw*, *sdm ʕš (n Imn)*, *šmst ʕt*, ak máme spomenúť iba niektoré funkcie; ich predstaveným bol vrchný správca domény božskej manželky Amona – *mr pr wr n Dwʕt-ntr nt Imn*. Títo správcovia (Ibi, Pabasa, Achamenru) boli neobyčajne mocní a rovnako tak vplyvní, aby zohrali dôležitú úlohu pri mierovom znovuzачlenení juhu do zjednoteného Egypta na začiatku 26. dynastie. Neprehliadnuteľná je ale úloha Menthemheta – 4. proroka Amona a starostu Théb, ktorého vplyv siahala od Elefantíny na juhu, až po Hermopolis na severe. Ako prakticky

Obr. 2 Karnak - svätynja Usira-Onufrida. Božská manželka Amona Amenardis II. a Šepenušet II. objímajú Amona. Podľa Leclant (1965: Pl.XVIII).

Obr. 3 Karnak-sever. Božská manželka Amenardis a boh Amon – rekonštrukcia. Podľa Leclant (1965: Pl.LVID).

Obr. 4 Alabastrová soška
Amenardis I. Káhira
C.G. 565. Podľa Leclant
(1965: Pl. LXI).

neobmedzeného vládcu ho dokonca spomínajú niektoré asýrské dobové pramene.

Titul *hmt ntr* sa často spájal (alebo bol ich ekvivalentom) s ďalšími titulmi: ruka boha – *drt ntr*, tento titul evidentne naráža na akt Atuma, v úlohe demiurga, ktorý podľa héliopolskej kozmogónie vlastnou rukou, resp. masturbáciou privedie na svet boha Šua a bohyňu Tefnut, alebo veľmi frekven-

Obr. 5 Fajánsová soška Amona s Amenardis na kolenách. Káhira C.G. 42199. Podľa Leclant (1965: Pl.LXVI).

toveným titulom zbožňovateľka boha – *dw3t ntr*, ktoré prešli veľmi zložitým významovým vývojom, než sa stali za 26. dynastie trvalým epitetom božskej manželky. Aj samotný titul božská manželka – *hmt ntr*, sa skompletoval do podoby božská manželka Amona – *hmt ntr nt Imn*, až v Novej ríši, kedy sa tieto kňazky stávajú pozemskými ekvivalentami bohyne Muty a plne sa s ňou identifikujú, často sú tiež stotožňované aj so spomínanou bohyňou Tefnut. Metafory odkazujúce na božskú manželku sú však oveľa

početnejšie: tá, ktorá sa spája s bohom - *ḥnmt ntr*, tá, ktorá teší boha - *zmšt ntr*, dcéra boha - *zšt ntr*, atď. Navyiac, *ḏwšt ntr*, ktoré boli tiež *ḥmt ntr* ^c *drt ntr*, sa v niektorých prípadoch stotožňujú s významnými božstvami a sú považované za ich dcéry - dcéra doha - *zšt ntr* a ich otec sa bližšie určuje; môže to byť Re, s ktorým sa stretávame v zádušných chrámoch božských manželiek v Medínet Habu, alebo sú označené ako dcéra boha, ktorú stvoril Atum; Nitokris je označovaná ako dcéra Atuma a zároveň ako dcéra Amona v jednom z thébskych hrobov; Nitokris-Tefnut, je nielen dcérou Rea, ale tiež dcérou Amona, ktorý je na svojom tróne, atď. Nech však boli kráľovské

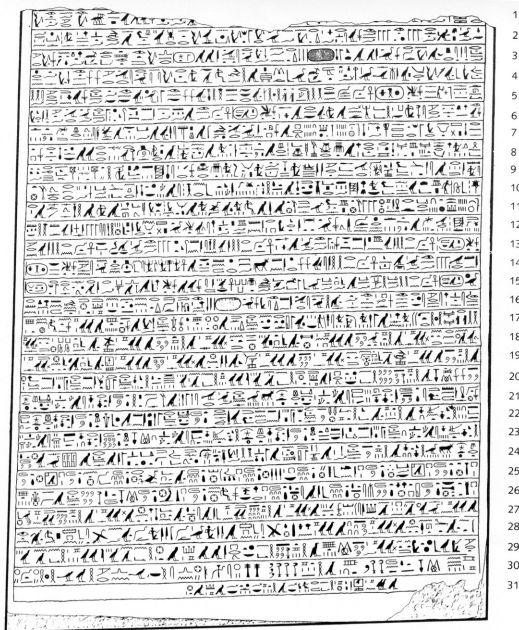
Obr 6 Medinet Habu-svätyňa Amenardis I. Šepenuzet pred bohom Atumom. Podľa Leclant (1965: Pl.LXXXIV).

dcéry vo svojej službe bohu označované za božské manželky, ruky boha, alebo jeho zbožňovateľky, prísľub celoživotného celibátu nesmeli porušiť.

Ako už bolo spomínané, funkcia božskej manželky Amona prešla v prvom tisícročí značnými zmenami v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, kedy mala viac-menej symbolický význam a na jej nositeľky neboli kladené tak jednoznačné a spoločensky sa vymedzujúce požiadavky: panenstvo zasvätené najvyššiemu bohu, vlastný dvor, vytvorenie teokratickej dynastie, kde sa funkcia dedila jediným možným spôsobom - adopciou, určitá politická moc. Poslednou ne-núbijskou božskou manželkou bola Šepenuzet I.

Chenem-ib-Amon (754-714). Po okupácii Egypta Núbijcami, boli všetky ďalšie už výhradne Núbijky, samozrejme až do zjednotenia Egypta sajskou dynastiou, ktorej zakladateľ Psametik I. si diplomatickou cestou vynútil adopciu svojej dcéry Nitokris I. Za nie príliš jasných okolností adoptovala Šepenušet I. dcéru núbijského panovníka Kaštu – Amenardis I. Cha-nefru-Mut (740-700). Je trochu paradoxné, že všetky božské manželky zostali vo

Obr. 7 Faksimile Adopčnej stély Nitokris z Karnaku. Podľa Manuelian (1994: Pl. 13).

svojich funkciách veľmi dlho, neporovnateľne dlhšie než panovníci! Amenardis I. nebola výnimkou a tak sa s ňou stretávame za panovania jej bratov Piankiho a Šabaku a tiež Šabataky. Ona samotná adoptovala svoju neter Šepenušet II. Henut-nefru-Mut-iret-Re (700-650), dcéru Piankiho. Veno (*jmjt-pr*) ktoré dostala, bolo vytvorené spoločne otcom a jej adoptívnou matkou. Vo funkcii zažila panovníkov Šabataku, Taharku a posledného núbijského panovníka Tantamaniho. Samotná adoptovala svoju neter Amenardis II. (670-656), dcéru Taharky. Obe potom prijali v roku 656 – v 9. roku vlády Psametika I. jeho dcéru Nitokris I. Nebet-nefru-Mut (656-586) ako budúcu božskú manželku. Vďaka konsolidovaným pomerom v Egypte a diplomatickým snahám Psametika I. a Menthemheta, thébského starostu, prechádzanie úradu z kušitskej dynastie na sajskú, prebehlo bez konfliktov a Šepenušet II. a Amenardis II. pokračovali vo svojej funkcii spolu so svojou adoptovanou dcérou. Celá udalosť je jedinečným spôsobom, naviac veľmi podrobne popísaná na tzv. Adopčnej stéle Nitokris z Karnaku (Káhirské múzeum, Jd'E 36327). Psametik I. deklaruje úmysel dať svoju najstaršiu

dcéru Nitokris bohu za manželku v 9. roku, prvého mesiaca Achet, 28 dňa svojej vlády, zároveň jej dáva veno (*jmjt-pr*) ktoré je väčšie než všetky predtým a konkrétne vymenováva všetky položky (obr. 7).

V roku 595 Nitokris adoptovala Anchnesneferibre Heqat-nefru-Mut (595–525), dcéru Psametika II. a kráľovnej Tachut, ktorá bola v úrade až do príchodu Peržanov, vykonávala tiež, ako jedna z mála, aj úrad Prvého proroka Amona a v závere svojej vlády adoptovala dcéru Amásisa (Ahmose II.) – Nitokris II. Z uvedených skutočností je zrejmé, že božské manželky Amona ako jeho pozemské spoločníčky boli do značnej miery panovníkmi v thébskej oblasti a disponovali zodpovedajúcimi privilégiami. Za kartušami s ich menami môžeme teda identifikovať prispôsobené *nbt t3wj*, *nbt h^cw*; neprekvapuje ani, že ich mená veľmi často obsahovali meno bohyně Muty: *Mwt-m-h^ct*, *Mwt-m-h^ct z3t Imn*, *hnm(t)-ib-Imn*, *Mwt-irt-R^c*.

Literatúra

Eigner, Diethelm

1984 *Die Monumentalen Grabbauten der Spätzeit in der thebanischen Nekropole. Mit einem Beitrag von Josef Dörner*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Montet, Pierre

1984 *La Necropole Royale de Tanis*. Paris: T. Jourde et Allard.

Stadelmann, Reiner

1971 „Das Grab im Tempelhof, der Typus des Königsgrabes in der Spätzeit“, *MDAIK* 27, s. 111–123.

Hölscher, Uvo

1954 *The Excavations of Medinet Habu V*. Chicago: The University Press.

Kitchen, Kenneth

1973 *The Third Intermediate Period in Egypt (1100–650 B.C.)*. Warminster: Aris & Phillips LTD.

Leclant, Jean

1965 *Recherche sur les monuments thébaines de la dynastie dite éthiopienne* [BdE 36], Cairo: IFAO.

Leclant, Jean

1957 „Tefnout et les Divines Adoratrices thébaines“, *MDAIK* 15, s. 166–171.

Manuelian, Peter der

1994 *Living in the Past: Studies in Archaism of the Egyptian Twenty-Sixth Dynasty*, London: Kegan Paul International.

Murname, W. John

1980 *United with Eternity. A Concise Guide to the Monuments of Medinet Habu*, Chicago: The Oriental Institute, University of Chicago, Cairo: The American University in Cairo Press.

Sander-Hansen, C. E.

1940 *Das Gottesweib des Amun*, København: Munksgaard.

Taylor, John H.

2000 „The Third Intermediate Period“, v: Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford: Oxford University Press, s. 324–363.